

Микола ВЕГЕШ

Василь МАРИНА

РУМУНІЯ І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

(Особливості політичного розвитку і співробітництва)

1. РУМУНІЯ НА ШЛЯХУ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАШИСТСЬКОЇ ДИКТАТУРИ

Трагедія 1933 року в тому, що саме з ним пов'язаний прихід до влади фашистів у Німеччині. Ця подія мала катастрофічні наслідки не тільки в долі німецького народу, але й народів усього світу. У війні, яку розпочав Гітлер проти соціалістичного СРСР, одним із його сателітів, як відомо, стала Румунія. Німеччину і Румунію багато що об'єднувало, перш за все, панування диктаторських режимів.

На початку 20-х років Румунія живе звичайним життям: розвивалася багатопартійна система, країна продовжувала лишатися конституційною монархією. Хоча...

У травні 1927 р. було створено «Легіон Архангела Михаїла» — організація з яскраво вираженим фашистським нахилом. Її члени називалися легіонерами, носили зелено-голубого кольору форму і були озброєні. Очолював організацію Корнеліу Зеля Кодряну, який в одноосібному порядку призначив собі військове звання капітана. Тоді, в 27-му, ніхто навіть не міг передбачити, яку роль відіграє це напівсерйозне воєнізоване об'єднання в житті країни, тим більше, що на виборах, які відбулися в грудні 1928 року, воно набрало тільки 0,39% голосів виборців. У квітні 1930 р. в складі легіону виник політичний відділ під інтригуючою назвою «Залізна гвардія» (*Garda ole Fer*). Ідеологія цієї організації, на перший погляд, не мала чітко визначеного політичного характеру. Але зате були чітко визначені форми і методи боротьби: насильство і терор. За основу завдання вони висували необхідність захоплення влади і заміну іс-

нуючого ладу. Головними лозунгами «Залізної гвардії» стали «Румунія для румун», «Нація понад усе» та інші. Її соціальна опора була досить неоднорідна: поміщики і великі буржуа, середні та дрібні власники, селяни, сільські священники і студенти, ломпен-пролетаріат. Для залучення у свої ряди широких верств населення всі мітинги і зібрання легіонерів розпочиналися релігійними службами. Однак, незважаючи на всі їх зусилля, вони не стали масовою організацією. Тим не менше «гвардію» підтримували чимало відомих політичних діячів країни. Навіть сам король Кароль II надавав їм в один час моральну і матеріальну підтримку.

З приходом до влади Гітлера «Залізна гвардія» стала «п'ятою колоною» фашистської Німеччини в Румунії. Фінансова допомога поступала через різних агентів: журналістів, бізнесменів, так званий німецько-румунський інститут. Тільки під час передвиборчої кампанії у грудні 1937 року легіонери одержали від німецької місії в Румунії 40 млн. лей. Підкоряючись воістину залізній дисципліні, яка панувала в організації, легіонери без заперечень виконували всі накази «капітана» Кодруня. У травні 1933 р. було створено «загони смерті», головним призначенням яких була організація терористичних акцій проти своїх політичних противників. Нерідко жертвами ставали політики, які посідали найвищі щаблі державної ієрархії в країні. Так, після того, як прем'єр-міністр І.Г. Дука підписав наказ, згідно з яким, «Залізна гвардія» була визнана поза законом, він був убитий на пероні вокзалу Синая. Услід за вбивством Дуки, терористичні акти стали звичайним явищем. Безперечно, що ці акти, як і розвиток міжнародних подій, не могли не занепокоїти румунську громадськість.

У лютому 1937 р. відбулися похорони двох легіонерів, які загинули в Іспанії. З цього приводу протягом усього маршруту похоронної процесії виголошували довгі промови, а труни загиблих прикрашували вінки, які особисто надіслали Адольф Гітлер і Беніто Муссоліні. У похоронах взяли участь представники дипломатичних місій Японії, Португалії та Іспанії.

Кароль II покладав великі надії на співробітництво з «Залізною гвардією» і робив для цього конкретні кроки.

Так, у лютому 1937 р. між королем і «капітаном» Кордяну відбулася вирішальна і кінцева розмова, у якій Кароль II неоднозначно заявив про своє бажання стати капітаном леґіонерів, а їх керівникові запропоновано посаду лейтенанта і глави уряду. Але Кодряну, підбадьорений підтримкою з Берліна, відмовився. З цього часу стосунки між ними стали холодними, а через деякий час — ворожими. Тим часом позиції «Залізної гвардії» посилювались. Змінилися і головні лозунги. На перший план виступив лозунг «Усе для країни». Під час виборів 1937 р. ця політична сила набрала 478378 голосів, або 15, 58%. Цього було недостатньо, щоб перемогти на виборах, однак воно свідчило про те, що країна опинилася перед дилемою: або організація широкого антифашистського фронту, або введення королівської диктатури. Представники великого капіталу, а також лідери найбільш впливових політичних партій країни схилилися до другого варіанту, активно переконуючи короля в необхідності запровадження диктатури.

У ніч з 10 лютого 1938 р. було сформовано перший уряд королівської диктатури, до якого ввійшли сім колишніх прем'єр-міністрів. Будучи міністрами без портфелів, вони все-таки підняли престиж уряду. 11 лютого на території країни було встановлено надзвичайний стан. Починаючи з 30 березня, всі політичні партії і громадські об'єднання було ліквідовано. Фактично вони перестали існувати 10 лютого.

Було прийнято нову конституцію і новий виборчий закон, згідно з яким виборчі права мали тільки освічені громадяни країни. Згідно з декретом від 15 грудня 1938 р., в Румунії був створений «Фронт національного відродження», який вважався «єдиною політичною організацією в державі». На чолі «Фронту» стояв сам король. Діяльність інших політичних партій і організації вважалася нелегальною. Згідно з декретом від 18 грудня 1938 р., було створено молодіжні і студентські організації, завданням яких було прославляти політику, яку проводив король.

Усвідомлюючи, що його чекає помста короля, Кодряну 21 лютого 1938 р. наказав розпустити «Залізну гвардію», а сам просить паспорт на виїзд до Італії, заявляючи, що «час леґіонерів ще не прийшов». Але вже було пізно. Код-

ряну був заарештований, а незабаром убитий у тюрмі. Багатьох його соратників чекала така ж доля.

Історія легіонерів на цьому не закінчилася. Не пройшло і двох років, як король Кароль II, покинутий народом і політичними союзниками, в результаті політики, яка привела румунію до фактичної ізоляції на міжнародній арені, різко погіршила соціально-економічне становище населення, звернувся за підтримкою до легіонерів. Однак обстановка в Румунії різко змінилася, причому не на його користь. Впливові політичні сили країни вирішили прибрати короля Кароля II та передати всі повноваження Іону Антонеску. 6 вересня 1940 року король зрікся престолу. Кароль II пішов, але прийшов диктатор.

2. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА: РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

8 травня 1919 р. Центральна Руська Народна Рада прийняла в Ужгороді рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Цим актом була виконана вимога американських русинів, які 19 листопада 1918 р. на своїх зборах у Скрантоні висловилися за включенням краю до складу Чехословацької Республіки, а 18 листопада І.Брейха був призначений тимчасовим адміністратором краю. Згідно з «генеральним Статутом», чехословацький уряд зобов'язувався надати Підкарпатській Русі, як тоді називали Закарпаття, найширші автономні права.

Працький уряд постійно зволікав з виконанням своїх обіцянок, мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не «дозріли» до самостійного життя. Перший етап був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, як русофільського, так і українського напрямку, які протягом усього міжвоєнного періоду активно боролися за автономні права.

11 жовтня 1938 р. було сформовано автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій — представник русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Е.Бачинський і Ю.Ревай. Слідом за ними міністерську посаду зайняв С.Фендик, а А.Волошин та І.П'єшк стали державними секретарями. А.Бродій і керівники АЗС

вели подвійну гру, орієнтуючись на Угорщину. Газета «Нова свобода» звинувачувала Бродія у сприянні антиукраїнським виступам. Досить швидко з'ясувалося, що Бродій уже тривалий час працював на Угорщину під кличкою «Берталон». Чехо-словацький уряд звинуватив його в порушенні «Закону про охорону республіки», і Бродія заарештували. Новим прем'єр-міністром краю пражські власні призначили А.Волошина — лідера українського напрямку. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові він заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурі, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної». А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Викликом ставив хіба що Е.Бачинський. Це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку, як у краї, так і за його межами.

Політична ситуація в краї різко ускладнилася після рішення арбітражної комісії у Відні 2 листопада 1938 р. На користь Угорщини була передана територія площею 1700 км², на якій проживало 194000 населення. Негативним було і те, що на окупованій Угорщиною території залишилося майже 40000 українців, тобто тих, на кого міг опиратися уряд Волошина.

Уже з перших днів прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину — єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій у краї, до Хусті був призначений консулом німецький дипломат Ганс-Карл Гофман.

Уряд Волошина, притримуючись пронімецької орієнтації, переслідував єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії фашистської Угорщини.

9 листопада 1938 року в Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі, на яких було прийнято Статут організації. У ньому так визначалася головна ціль крайової армії:

«Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духу в українському громадянстві... краю». Військовий штаб організації очолював полковник Михайло Колодзінський-Гузар.

20 січня 1939 р. А.Волошин дав дозвіл «зложити політичну партію під назвою Українське Національне Об'єднання» (УНО). Усі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, були заборонені. Такий відхід від демократії пояснювався тим, що народ уже прозрів, і «щоб не роз'єдинили нас вороги», необхідно позбутися «всякого партійництва». 24 січня був іменований центральний провід УНО, який очолив Ю.Ревай. З початку свого заснування УНО, за словами В.Гренджі-Донського, почало видавати безліч закликів, які скорше були наказами. Це пояснюється надзвичайно складним міжнародним і внутрішньополітичним становищем Карпатської України.

27 січня 1939 р. центральний провід УНО сформував список послів до Союму Карпатської України. Вибори до першого українського парламенту в історії Закарпаття були призначені на 12 лютого. Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців узагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але й приятелів Карпатської України». Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО.

15 березня 1939 р. розпочав свою роботу Сойм Карпатської України. Ще напередодні його відкриття, 14 березня, А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство Закордонних Справ Німеччини. Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи — про незалежність, державний устрій, мову, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Тимчасовим голосуванням був вибраний президент. Ним став Августин Волошин, за якого проголосували всі послы.

Сойм проходив в умовах, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Починалася трагедія «Срібної Землі»...

Незважаючи на короткочасність свого існування, «саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом із своїми братами з Великої України». Це підтверджується «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради

до всього українського народу», прийнятому 10 лютого 1939 р.: «Народе Український ... кріпко віримо, що в новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!». Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегатів Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. «Карпатська Україна, — говориться в ньому, — складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства». Однак цим намірам не суджено було збутися.

3. РУМУНІЯ І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (1938—1939 рр.)

Серед цілого ряду країн, з якими межувало Закарпаття, саме Румунія була найбільш лояльною і навіть дружньою по відношенню до нашого краю. Завдяки їй удалося хоча в якійсь мірі послабити гостру продовольчу кризу, яка вибухнула в Карпатській Україні. Закарпатська делегація, яка побувала в Румунії, звітувалася 28 грудня 1938 р. перед карпатським урядом:

«Ми згодилися з одною умовою, що кукурудза не має бути за жадну ціну дорожча, ніж дотепер, т.е. 1 кг. за 1 Кч., щоби населення не мало жодних скарг і нарікань у цьому напрямкові..., щоби кукурудзи було достатком для населення».

Протягом жовтня Румунія зобов'язалася доставити на Закарпаття 220 вагонів кукурудзи, а в листопаді — 250. Тоді ж було домовлено з румунським урядом, що закарпатські селяни «можуть з Румунії купувати й без мита та заборон переносити кукурудзу й інші харчові продукти до наших сіл краю». При умові безперерійного постачання кукурудзи у Карпатську Україну, країна могла себе вільно почувати принаймні до Великодня. Однак... продовольчі поставки з Румунії у Закарпаття поступали через територію Польщі. «Але ласкава ця сусідка проголосила, — писав В.Гренджа-Донський, — що пограничні залізничні мости «засипались», і транспорту через Польщу більше

немає...». Становище погіршилося ще й тому, що припинилося постачання в Карпатську Україну бензину і нафти, що надходили з Румунії.

У щоденнику Василя Гренджі-Донського «Велич і горе Карпатської України» є такий запис: «З румунами живемо дружно. Єдина Румунія підтримувала нас у найтяжчі часи тим, що продавала нам бензин та нафту, а особливо кукурудзу для нашого верховинського населення... Проти румунів ми не висказали ні одного злого слова, щоб не зачіпати та не робити собі дальших ворогів. Ставляться вони коректно, нема причини зачіпати сусіда, тим більше в ці гарячі для нас часи». Йшлося про відкриття найближчим часом румунського консульства в Хусті.

Під час трагічної події березня 1939 року Румунія відіграла неоднозначну роль. Відомо, що А.Волошин вів консультації з румунськими властями щодо втікачів із Карпатської України. Було досягнуто домовленість, що румунський уряд не буде заперечувати. Коломийський журнал «Жіноча воля» повідомив: «Волошин звернувся за поміччю до румунського уряду, проте, вважала редакція, «помочі... не було ніякої». Названий журнал сам наводить матеріали, які суперечать зробленому висновку. Його редакція одержала кілька листів від січовиків Бурі-Воскресенського, в якій він детально описав події, що передували еміграції за кордон. Автор розповів про те, як опинився в зайнятому румунами В.Бичкові, а потім — у Сиготі. «Румунська влада ставилася до збігців людяно і прихильно», — заявив Буря-Воскресенський.

17 березня 1939 року рештки загонів січовиків залишили територію Карпатської України. Є.Стахів, учасник подій, писав, що вони «були розбиті морально, голодні, брели пригнічено близько 600—700 бійців. Перейшли біля Мараморош-Сигота вранці о 5 годині, у суботу 17 березня 1939 року». Румунські власті повернули їх до рук угорців. Аналогічні події описав Ю.Химинець. Василь Гренджі-Донський писав, що частина галичан «після погрому не перейшли Тису, кордон Румунії, там їх румуни пограбували, побили і видали мадярам». Отже, румунські власті неоднозначно ставилися до втікачів із Карпатської України. Що вплинуло на це? Ю.Химинець вважав, що це був результат підбурювань проти січовиків з боку чехів, які до

бразили захисників Карпатської України як бандитів і диверсантів. Однак фактичних доказів цього поки що не виведено. Можливо вони ставили собі за ціль нагнічувати внутрішньополітичну ситуацію в країні. У їх формуванні брали участь угорський і польський уряди.

Переконавшись у тому, що Німеччина зрадила інтереси Карпатської України, Августин Волошин покладав великі сподівання саме на Румунію. У щоденнику В.Гренджі-Донського є запис, який дозволяє в цьому переконатися. Дізнавшись про вторгнення угорських військ на територію Закарпаття, А.Волошин звернувся до уряду Румунії з проханням «забезпечити військову оборону кордонів перед мадярською агресією. Мова йшла навіть про те, щоб приєднати Карпатську Україну до Румунії на тій підставі, що там «живуть наші українські брати». Однак румунський уряд згоди не дав. Нема великої тасмниці в тому, чому він так поступив: пройде незначний проміжок часу, і Румунія Антонеску стане сателітом фашистської Німеччини в другій світовій війні.